

**JADID MA‘RIFATPARVARI ABDULLA AVLONIY ASARLARINING
MA‘NAVIY-AXLOQIY TARBIYAVIY AHAMIYATI**

Abdullayev Ro'zimuxammad Akramjon o'g'li

*Farg'ona davlat universiteti Pedagogika nazariyasi va
tarixi (faoliyat turi bo'yicha)yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Avloniyning hayot tarzi va tarbiya usullarining o‘ziga xos xususiyatlari va uning o‘lmas asarlaridan biri “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida ta’lim-tarbiyaga katta e’tibor qaratish haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, jadidchilik, axloq, ma’rifat, “Turkiy guliston yoki axloq”, tafakkur tarbiyasi, axloqiy tarbiya.

19-asr oxiri — 20-asr boshlarida o‘zbek milliy madaniyatining ko‘zga ko‘ringan namoyandalaridan biri ma’rifatli shoir, dramaturg, jurnalist, olim, olim va davlat arbobi Abdulla Avloniydir. U 1878 yil 12 iyulda Toshkentning Mergancha mahallasida to‘quvchi Miravlon aka oilasida tug‘ilgan. U o‘z tarjimai holidi shunday yozadi: – “12 yoshimda Mahalla Ukchidagi madrasaga o‘qishga kirdim, 13 yoshimda kundan-kunga ishladim, oilamga yordam berdim, qishda o‘qidim. o‘sha yoshga qarab turli she’rlar yozdim. Bu davrda “Tarjumon” gazetasini o‘qib, zamon va yangiliklardan xabardor bo‘ldim”. Uning bolaligi Mirobod mahallasining egri-bugri ko‘chalarida temiryo‘lchilarning, asosan, ruslarning farzandlari bilan o‘tgan. U eski shogird maktabida, keyinroq madrasada tahsil olgan (1885-1886). Arab, fors va rus tillarini o‘rgangan. U Orenburg, Qozon, Tiflisdan nashr etilgan gazeta va jurnallarni kuzatib bordi. U qisqa vaqt ichida maorifchi sifatida tanilib, mamlakatdagi ijtimoiy-madaniy harakatning faol namoyandalaridan biriga aylandi. Abdulla Avloniyning she’rlari 15 yoshidan matbuotda chiqa boshlagan. Avloniy ijodiy faoliyatini 1895-yilda boshlagan, “Qobil”, “Shuhrat”, “Hijron”, “Avloniy”, “Surayo”, “Abulfayz”, “Indamas” kabi taxalluslar bilan she’riyat, shov-shuvli va kichik dramatik asarlar yaratgan. Shoir o‘z asarlarida jaholatni tanqid qiladi, odamlarni ilm-ma’rifatga chorlaydi. O‘qishdan so‘ng u pedagogika bilan ham shug‘ullanib, yangi maktab tizimini asos solgan, Sharq va G‘arb tillarini o‘qitishni taklif qilgan. 1904-yilda Avloniy jadid yetakchilaridan biriga aylandi va jadidchilik maktabini ochdi. Abdulla Avloniy 1917 yilgacha mahalliy aholi orasidan yetishib chiqqan noshir va jurnalist sifatida Toshkentda “Shuhrat”, “Osiyo” kabi gazetalarni tuzadi. U “Advokatlik qilish osonmi?”, “Ikki muhabbat”, “To‘y”, “Fatih”, “Leyli va Majnun”, “O‘liklar” kabi dramatik asarlar yozdi, jaholat, bid’atchilikning fojiali oqibatlarini keltirib chiqardi, qo‘pollikni fosh qildi. va nosog'lom odatlar.[1]

Bundan tashqari, 1909 yilda u “Jamiyati xayratiya” tashkilotini tuzdi. 20-asr boshlarida Turkiston madaniy hayotidagi eng muhim o‘zgarishlardan biri maktab ta’limining o‘zgarishi bo‘ldi. Avloniy bu davrda jadidchilik harakatiga qo‘shildi va Toshkentdagi eng faol jadidchilardan biriga aylandi. Avloniy 1904 yilda Mirobodda, keyinroq Degrezlikda (1903—14) yangi maktab ochdi, darsliklarni o‘rgatadi va yozadi. Abdulla Avloniy maktab o‘quvchilari uchun “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim” (1912), “Tarix” kabi darsliklar yozgan. , “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913). O‘zbekistonning birinchi prezidenti Islom Karimov o‘z kitoblaridan birida Abdulla Avloniyning tarbiya yo‘li haqida to‘xtalib o‘tgan. “Abdulla Avloniyning “Tarbiya” asari biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo saodat, yo ofat ekanini ko‘p e’tirof etaman. asr, shuning uchun bugun biz uchun ahamiyati ortib bormoqda” Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarlari orasida o‘zbek mumtoz pedagogikasining ajoyib namunasi bor. Abdulla Avloniy bu asarni ijodkorlikdan ilhomlanib yozganini aytadi. Fors adibi shayx Muslihiddin Sa’diyning “Guliston” asari. Abdulla Avloniyning bu asari 1913-yilda Toshkentdagi toshbosmaxonada nashr etilgan. Asar bunday darsliklarga bo‘lgan ehtiyojni inobatga olib, 1917-yilda ikkinchi marta nashr etilgan. Ikkala nashr ham hajmi jihatidan bir-biridan farq qilmaydi. “Turkiy guliston yoxud axloq”ning uchinchi nashri 1967-yilda “Ustoz” nashriyotida chop etilgan. Shu bilan birga, asardagi diniy iboralar, Hadislardan olingan hikmatlar tushirilgan. zamonaviy hayot talabiga binoan. Asar 1992 yilda “O‘qituvchi” nashriyotida asl matni (arab alifbosidagi o‘zbek yozuvida) va rus alifbosi asosidagi matn, qiyin so‘zlar lug‘ati bilan birga nashr etilgan. “Turkiy guliston yoxud axloq”ning beshinchi nashri eski nashrlar ichida eng mukammali hisoblanadi. Bu yerda uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridan bir parchani ko‘rishingiz mumkin: “Tarbiya” – “pedagogika” – bola tarbiyasi haqidagi fan. Biz bolani tug‘ilgan kundan boshlab tarbiyalashni boshlashimiz kerak. Farzandni najot va baxt-saodat uchun tarbiyalash uchun yoshligidanoq uning tanasini toza saqlash, yaxshi xulq-atvorga o‘rgatish, odatlardan uzoqlashish kerak. Pedagoglar tabiblarga o‘xshab, tanadagi dardni davolaganidek, tarbiyachilar ham ularni yaxshi xulq-atvor, odob-axloq bilan tarbiyalashlari kerak. Holbuki, biz Hassinu Ahlakam amri bilan xatti-harakatlarimizni to‘g‘rilashga buyurilganmiz. Lekin yaxshi xulq-atvorning asosiy kaliti bu ta’limdir. Axloq-odobimizning go‘zal va nafosatli bo‘lishida tarbiyaning ta’siri katta va asosiydir. Ba’zilar tarbiya axloqqa ta’sir qilmaydi va insonning tabiati o‘zgarmaydi, deyishadi. Ammo bu to‘g‘ri emas, chunki tartib-intizom axloqqa ta’sir qiladi. Bir kuni Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: “Ilmni beshikdan qabrgacha o‘rganinglar”, dedilar.[2] Bu hadisning ma’nosi dalil yoki biz. “Adabiyot yoxud xalq she’rlari” to‘rt jildlik she’riy to‘plamining birinchi qismini nashr ettirdi. Munavvarqori, Muhammadjon Podshxo‘jaev, Tavallo, Rustambek Yusufbekov, Nizomiddin Xo‘jaev, Shokirjon Rahimiy kabi kashshoflar bilan hamkorlikda nashriyot (1914), maktab

(1916) tashkil qilgan. «Tarakqiy», «Shuhrat» (1907), «Osiyo» (1908), «Turon» (1917) kabi gazetalarni nashr ettirdi. 1918-yilda Turkiston Sovet hukumatining birinchi gazetasi “Ishkritiyun” tashkilotchilaridan va birinchi muharrirlaridan biri edi. U sho‘rolar davrida turli lavozimlarda ishlagan, oliy o‘quv yurtlari va kollejlarda bilim tarqatish, ta’lim-tarbiya, o‘qitishga mas’ul bo‘lgan. 1930–34 yillarda O‘rta Osiyo davlat universiteti (hozirgi Toshkent Davlat universiteti) kafedrasini boshqargan. 1934 yilda vafot etgan. Avloniy 1927 yilda Mehnat Qahramoni unvoni bilan taqdirlangan. Avloniy 30 yildan ortiq mehnat qilgan. U 1916 yilgi kunlik mehnatkashlar voqealariga, keyingi inqilobiy ertaklarga, milliy ozodlik kurashlariga guvoh bo‘lgan. O‘tmishda u "o'nlab she'rlar va maktab kitoblari, to'rtta teatr kitoblari" qoldirgan. Tarixning madaniyatimizdagi o‘rni haqida gap ketganda, ikki jihatni: pedagogik faoliyat va adabiy san’atni ta’kidlash joiz. Uning pedagogik faoliyati, ta’lim-tarbiya haqidagi g‘oyalari 20-asr boshlarida yangi bosqichga ko‘tarilgan ma’rifatchilikning o‘ziga xos xususiyatlarini belgilashda muhim manbalardan biridir.[3]Axloqiy tarbiya eng muhim, eng sharaflı, eng oliy ma’naviyatdir. insonlar uchun standart. Avval aytib o'tganimizdek, mavzu va fan o'rtasida bir oz farq bor, ularning har ikkisi bir-biridan parchalanmagan; chunki ilm olish nimanidir olish demakdir, tarbiyalanish itoat qilish demakdir. Shuning uchun o'qituvchilar o'z farzandlariga o'zlariga bo'ysunishga qodir bo'lgan narsalarni o'rgatishlari kerak. Bunday ta'lim o'quvchılarda shoshilinchlik va baxt hissini uyg'otishi mumkin. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam: "Eng yomon odamlar o'z ilmlariga amal qilmaydiganlardir", dedilar. Yaxshi bilimlı, lekin qonun-qoidalarga bo'ysunmaydigan o'qituvchi o'quvchılar odob-axloqiga ham yuzaki ta'sir qilishi mumkin. Avloniy maktabi insonparvarlik va erkin ta'limga asoslangan, dunyoviy va ilg'or ilm-fanni o'rgatishni maqsad qilgan chinakam davlat maktabidir. [4]Bolalarga, yoshlarga mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotiga aralashish ko'nikmasini berish. Bu maktablar uchun darsliklar yaratdi. Sobiq sinfdoshlari uchun “Birinci muallim” (1911) Oktyabr inqilobiga qadar to‘rt marta, “Ikkinchi alifbo kitobi” (1912) 3 marta qayta nashr etilgan. Didaktik kontekstdagi “Turkiy guliston yoxud axloq” darsligi (1913) 20-asr boshlarida ijtimoiy pedagogik fikr rivojida alohida o‘rin tutdi. Unda ta’lim va axloq masalalari birinchi marta 20-asr ehtiyojlari va ehtiyojlari nuqtai nazaridan muhokama qilinadi. Avloniylarning xulq-atvorini an’anaviy yaxshi va yomonga bo‘lib, zamonaviylikning asosiy mezoni sifatida Gippokrat, Aflotun, Arastu, Sa’diy Sheroziy, Bedil g‘oyalariga asoslanadi. Yozuvchi yurtga muhabbatini insoniy xulq-atvorning eng yaxshilaridan biri deb bilgan. Vatan har bir inson tug‘ilib o‘sgan shahar va yurtidir. Uni qadrlash, sevish va yoshartirish kerak. Shoir o‘z vataniga oshiq bo‘lganida shuni nazarda tutgan edi. Tilga, madaniyatga muhabbat har bir insonning o‘z xalqiga bo‘lgan muhabbatidir: “Hayot dunyodagi har bir millatning borligini, tili va adabiyotini o‘zida aks ettiradi. Milliy tilni yo‘qotib, millat ruhini yo‘qotadi. Avloniy Xijron, Nabil, Indamas, Shuhrat, Tangriquli, Surayo, Shapagal, Cho‘l, Ab, Chegaboy,

Abdulhaq taxalluslari bilan she'r, hikoya va maqolalar yozgan. Avloniy uzoq umr va ijod yo'lini bosib o'tganini aytishga hojat yo'q. U adabiyotga mafkuraviy kurashlar juda keskin bo'lgan davrda kirib keldi. Uning ma'rifat va taraqqiyot yo'lidagi kurashini hech ikkilanmay qabul qildi. She'riyat she'riyati bilan tanishar ekansan, u kishini qiziqtiradi. [5]Unda hech qanday romantik she'r yo'q. U ko'proq ijtimoiy masalalardan xabardor, xalq uchun muhimroqdir. Xalq va vatanning qashshoqligi oldida har qanday muhabbatni inkor etadi. U "onasini o'zinikidek sevadi". Bu unga butun sevgisini beradi. Asr boshlarida Turkistonning taqdiri juda muhim edi va uning hayoti xavf ostida edi. Buni o'sha davrning g'ayratli ziyolisi, jadidlar tarbiyasining faol tarafdori, buyuk ma'rifatparvar sifatida tez targ'ib qildi. Uning ilk she'riy asarlari "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" (I, II, III, G'uzzlar) kitoblarida e'lon qilindi. "Maktab gulistoni" (1916), "Motamsarolar qo'shig'i" (1917), "Sabzavor" (1914). Ularga ilm-ma'rifat, jaholat va jaholat, eski tuzumning ijtimoiy-axloqiy asoslari, bo'sh va baxtli zamon g'oyasi o'rgatilgan. Bu jihatdan Avloniyning bu davr she'rlari Hamza va Anbar she'riyati bilan hamohangdir. Avloniy adabiyotda barmoq vaznidan keng foydalangan. U milliy qo'shiqlarga she'rlar yozdi, she'riyat imkoniyatlarini boyitdi. Avloniyning adabiyotga qo'shgan salmoqli xizmatlaridan biri shundaki, u kunduzgi mehnat she'riyati deb ataluvchi yangi adabiy hodisaning ijodkorlaridan biri bo'lgan. 1916 yilgi mardikorlar voqealarini tasvirleydigan "Otaning o'g'liga so'z", "Otaning o'g'liga so'zi", "Afsus" kabi she'rlar yozgan. o'z ona yurtlari shimolning qorli muzli hududlariga, front ortidagi qora xizmatga nisbatan adolatsizlikni yoritdi. Bu she'rlarning ohangi va uslubi milliy qo'shiqlarga juda yaqin bo'lib, xalqimizning milliy uyg'onishida muhim o'rin tutgan. Avloniy 1917 yil fevral inqilobini xursandchilik bilan qarshi oldi ("Qochdi", "Yotma" she'rlari). Oktyabr oyida "Dovul dovuli" (1919), "Mehnatkashlar qulog'i" she'rlarini yozib, yangi sotsialistik tuzumni ulug'ladi. Biroq, tez orada ma'lum bo'ldiki, rus sovet tuzumi eski chor tuzumidan ham battar, sho'rolar siyosati ikkiyuzlamachilikka asoslangan.

Xulosa:

Xususan, tantanali ozodlik va'dasining barbod bo'lishi shoir ijodida tushkun kuylarning paydo bo'lishiga olib keldi ("Haftalik soat" 1919). Shunga qaramay, Avloniy turli mavzularda she'rlar yozgan. 1919-20-yillarda Afg'oniston bo'ylab gastrolning Afg'onistonga sayohat kundalıkları mamlakatimizning do'stlik va qo'shnichilik munosabatlari tarixini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Avloniy o'zbek teatrining asoschilaridan biri bo'lgan. 1913 yilda Turkiston teatr truppasini tuzdi.

Turkiston ham o'zining yakuniy nizomini e'lon qildi. Uning asoschisi va g'oyaviy badiiy rahbari Avloniy edi. Jamoa 20-asr boshlarida o'zbek dramaturgiyasining eng yaxshi namunalarini, jumladan, "Bechora hayot" (Hamza), "Baxtsiz kuyov" (A.Qodiriy), ozarbayjon dramaturglarining ("Yomon kelin", "Yomon kelin", "Baxtsiz

kuyov”) teatrlashtirilgan asarlarini sahnalashtirdi. “Dahshat”, “Jaholat”, “Ulik”). “Yerni ijaraga oluvchi”, “O‘lik odam”, “Layli va Majnun”, “Asl va qora” va o‘zbek tiliga tarjima qilingan. Avloniyning o‘zi Mallu (“Leyli va Majnun”), Fayzay (“Baxtli odam”), Aliboy (“Oyoq barmog‘i”), Boy (“Padarkush”) rollarini ijro etgan. O‘zbek dramaturgiyasining Avloniy kabi xalq tragediyalari bilan vujudga kelishi. "Advokatlik qilish osonmi?" (1914), «Pinak» (1915), «Biz va sen», «Portugaliya inqilobi», 1914—17 yillarda yozilgan «Ikki muhabbat» o‘qilishiga muhim hissa qo‘shgan. Advokat Davronbek orqali Turkistondagi qonunsizlik dunyoni fosh qiladi. “Advokatlik osonmi?” kitobida. U bir qator ko'knori va qimorbozlarni yaratdi va ma'naviy hayotning past bo'lganini ko'rsatdi. Monarxiyaga qarshi kurash, 1910 yildagi Portugal inqilobi, Turkiyada 1909 yilgi yosh turklar inqilobi (“Ikki muhabbat”) adabiyotimizdagi g‘oya va g‘oyalar ko‘lamini kengaytirdi. U “Biz va siz” asarida XX asr boshlarida Turkiston kurashini taqdir misolida tasvirlaydi. Avloniy yirik ijodiy faoliyatining eng samarali yillari 1917-yil oktabr inqilobiga to‘g‘ri keldi. Avloniy 60-yillarning oxirlarida o‘rgana boshladi. Hozirda uning janrlaridan namunalar alohida kitob holida nashr etilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To‘xliyev B, Shamsiyeva M, Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. - Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti.[1]
2. Avloniy Abdulla. Tanlangan asarlar. “Ma’naviyat” nashriyoti. Toshkent, 2006. B. 25-26.[2]
3. Mirvaliyev Sobir. O‘zbek yozuvchilari. “Sharq” nashriyoti. Toshkent, 2006. B. 23-24.[3]
4. Jalilov Z. Sharq mutafakkirlari merosini o‘rganishning didaktik usullari. // Zamonaviy ta'lim. –T., 2017 yil, 5-son, 72-85-betlar[4]
5. Quronov M. Maktab ma’naviyati va milliy tarbiya. -T.: "Fan", 1995 yil.[5]